

УДК 821.161.1-343.09Мордовець Д.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.06>

Людмила ГРИЦИК, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-4802-7937
e-mail: grytsyk@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"НАЩАДКИ ПРОМЕТЕЯ" Д. МОРДОВЦЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОМІНАНТ ТРАДИЦІЙНИХ ОБРАЗІВ

Вступ. Роман Д. Мордовця "Нащадки Прометей" надовго випав із поля уваги дослідників, як істориків літератури, так і компаративістів. Це неабияк пов'язано з тим, що багато його творів написані російською, його відносили до російських авторів. Не менше важило і ставлення Д. Мордовця до тогочасної Росії, яка іменем влади нищила все "інше". На дослідженні творів Д. Мордовця відбився її рівень тогочасної компаративістики, її мета і характер. "Відхід від української літератури" (існувала й така думка) позначався і на вивченні його прози. Свої причини мало й особливе сприйняття творів Д. Мордовця у Грузії. Кілька його романів ("Цар без Царства", "Фарсман і Радамис", "Залізом і кров'ю", "Кавказька полонянка") були пов'язані із Грузією. Грузини його знали та підтримували, але "надмірні слов'янські симпатії", "український націоналізм" не викликали особливого захоплення влади, так само, як і думки / погляди Д. Мордовця на колоніальну політику царської Росії. Наприкінці XIX ст. особливий інтерес до прози Д. Мордовця виявив Тедо Сахокія – грузинський письменник, учений, громадський діяч, який за участь у повстанні 1907 р. був засланий до Сибіру, згодом емігрант (він навчався в Сорбонні, жив у Парижі). Ці "сліди" в біографіях Т. Сахокія та Д. Мордовця стали знаковими в подальшій долі обох: їх поєднала Абхазія, яку до глибини душі любив Сахокія, і яка увійшла в "Нащадків Прометей" Д. Мордовця, газета "Кавказ", де друкувалися переклади, а з ними й Україна, яку, як видно, добре знав Т. Сахокія, і той образ, що стає "поштоухом" до створення роману і його відображення грузинською.

Методи. Робота виконувалася з використанням комплексу методів: біографічного, культурно-історичного, історико-літературного, типологічного.

Результати. Найважливішою є спроба "розворушити" грузинські матеріали, пов'язані з діяльністю Д. Мордовця, і його контакти з Тедо Сахокією, газетою "Кавказ". Знайомство із твором дало можливість простежити, як і чому легендарна міфологічна структура зберігає свою актуальність у "проекціях" на конкретно-історичний ґрунт і стає співзвучною літературі-реципієнтові. На прикладі роману Д. Мордовця простежено особливості функціонування ТСО, чинники смислового оновлення тощо.

Висновки. Робота над прозою Д. Мордовця дозволяє поміркувати над формами і способами актуалізації міфу про Прометей в романі, пов'язаному з антиімперською боротьбою народів Кавказу, і змінами у трактуванні образу Прометей. "Нащадки Прометей" – це ще один привід для розмислів над проблемами ТСО. А також багатьма проблемами української компаративістики на кшталт часопросторових тем Р. Труссона.

Ключові слова: Прометей, інваріант, ґенеза, особливості функціонування, "грузинські" романи.

Вступ

Проблема традиційних сюжетів та образів (ТСО) не нова, так само, як і вивчення джерел, першоджерел, їхніх диференційних ознак і процесів традиціоналізації, "перетворення". "Традиційні сюжети, мотиви та образи в їх багатовіковому функціонуванні, – показує А. Волков, – явище модельне для теорії та історії світової літератури" (Волков, 2004, с. 59). Його вважають складним утворенням, яке виникає "внаслідок контактено-генетичних зв'язків, типологічних збігів, інтертекстуальних перегуків" (Будний, Ільницький, 2008, с. 164), і є важливим матеріалом різних за характером, метою, завданнями студій. Інтерпретації, трансформації ТСО найчастіше потрапляють у поле уваги дослідників: спостерігаючи, як і за яких умов змінюються, традиціоналізуються вони, як і в чому, за яких обставин зберігають пізнавальні риси інваріанта, можна визначити задум, мету, яку передбачає авторове звернення до нього, способи реалізації. "Засадничою ознакою ТСО, – спостерігає дослідник, – є пізнаваність, усвідомлене сприйняття традиційного первня реципієнтом" (Волков, 2004, с. 61). Те, як ці ознаки реалізуються у творі, повністю чи шляхом "розчленування" складників ТСО, актуалізація того чи іншого з них певним чином пов'язані з ідейними, психологічними, художніми потребами письменника-реципієнта (Волков, 2004, с. 65), його здатністю моделювати, розставляти відповідно до задуму акценти в контексті відображених автором подій.

Метою цієї роботи є прагнення зацентрувати увагу на виключно актуальній тепер темі, порушеній Д. Мордовцем, "стимулах", особливостях інтерпретації і трансформації образу Прометей. Об'єктом нашого дослідження є в цьому випадку грузинські романи Д. Мордовця.

Предметом – роман, у якому автор, звернувшись до традиційного матеріалу, актуалізує певні його складові, дає можливість простежити, як і в чому легендарно-міфологічна структура зберігає свою актуальність у "проекціях" на конкретно-історичний ґрунт і стає "співзвучною національним традиціям культури-реципієнта" (Нямцу, 1999, с. 43). Інакше, як автор, переосмислюючи міф чи окремі його лінії, породжує нові дискурси.

Методи

Робота виконувалася з використанням комплексу методів: біографічного, культурно-історичного, історико-літературного, типологічного.

Результати

Творчість Д. Мордовця досліджена мало. 1958 р. в Україні був виданий двотомник його творів із розгорнутою передмовою В. Беляєва (Беляєв, 1958). До письменникової творчості звертається і Н. Крутікова (Крутікова, 1968, с. 358–362), характеризуючи літературний процес 40–60-х рр. XIX ст., зокрема в огляді прози, де з-поміж інших творів розглядає авторову малу прозу ("Дзвонар", "Солдатка"), багато нарисів-арабесок, про які І. Франко ще 1887 р. відгукнувся як "свого роду невольницькі думи" (Франко, 1887, с. 151), твори на українську тематику ("Сагайдачний", "Кримська неволя", "Луна з Нової України") тощо. Звертаючись до першого періоду творчості Д. Мордовця, І. Дзюба говорить про нього, як "в молодості великого ентузіаста нової української літератури й народної мови", який "пристрасно обстоював її, сподіваючись на те, що вона знайде прихильників" (Дзюба, 2014, с. 142). Наступний період творчості Д. Мордовця, від 60-х рр., був представлений в основному російськомовними історичними романами,

© Грицик Людмила, 2024

що давало підстави критиці говорити про "відхід від української літератури", вплив оточення тощо.

Тим часом він, як представник соціально-побутової течії реалістичної прози, співпрацював із багатьма українськими літераторами (М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Вовчком, П. Чубинським, "Основою"), захоплювався Шевченком, фрагменти із творів якого часто з'являлися в оригінальних текстах Д. Мордовця (наприклад, у "Луна з Нової України", спогадах "З минулого в майбутнє"). Дослідники вказують на "трансформацію образної композиції Шевченкової поеми "Сон" у романі "Знаменіє времени" (Мордовцев Д., 1897, с. 60). Разом із М. Костомаровим у Саратові готував і видав 1859 р. "Малорусский литературный сборник", із якого цензурою були вилучені деякі із творів самого Д. Мордовця та М. Костомарова. Відомо, що Д. Мордовець працював над романізованою біографією М. Костомарова "Професор Ратмиров". Про особливі стосунки письменника та М. Костомарова пише й В. Домонтович у романізованій історії "Аліна й Костомаров" (Домонтович, 2020). Постать М. Костомарова займала особливе місце в житті Д. Мордовця: письменник часто "думкою літав" про те, як колись "після мого вештання то під пірамідами фараонів, то по пустині, що колись Христос своїми святими ніжками усю ісходив, то по Шпанській землі аж коло Finis Terrae – "кінець землі", – то по Севільї та Гранаді, – давно колись, укупі з Миколою Костомаровим ... (Беляєв, 1958, с. 30).

Тим часом до української літератури він увійшов як "другорядний письменник", який має, проте, самостійну художню цінність і займає своє місце в літературному процесі (Беляєв, 1958, с. 5). Хрестоматійними вже стали слова І. Франка про письменника: "Мордовець є і останесь назавжди вельми симпатичною, хоч не вельми й визначною літературною появою" (Франко, 1887, с. 148). Письменникова історична проза, що з'явилася згодом, відкрила нові грані таланту Д. Мордовця. З особливим інтересом були сприйняті його романи про Грузію, хоча упродовж усього ХХ ст. вони і в ній залишалися "на задвірках національної словесності" (Хаїндрава, 2005, с. 402). На це вказують окремі літературознавці, мотивуючи з-поміж іншого "слов'янськими симпатіями", "українським націоналізмом" автора (Хаїндрава, 2005). "Грузинські" твори не мали особливого попиту у дослідників. У радянській Україні були й інші причини, пов'язані насамперед з українськими темами. Зокрема козаччиною, фольклором, поглядом на українську історію, оточенням, у якому перебував письменник. Д. Мордовцев, як було сказано вище, часто перебував у колі проблем та образів Шевченкової поезії (наприклад, "Козаки і море", "Палій", "Сон не сон"). Саме "з впливом Шевченка і Марка Вовчка, – спостерігає В. Беляєв, – пов'язана тенденція відходу від етнографічно-побутової школи" в напрямку психологізації прози (Беляєв, 1958, с. 194). Проте найбільшим заборолом в ознайомленні з історичними романами Д. Мордовця були порушені автором проблеми: письменник – "завжди історик" (Сахокія, 2013, с. 410) виступає проти колоніальної політики царської Росії, гноблення народів. Навряд чи можна, знаючи це, прийняти думку Т. Хаїндрави, що для Д. Мордовця – романтика "не існувало відмінностей у національності": він любив людину" (Хаїндрава, 2005, с. 405). Письменник добре знав Кавказ, його історію, багато подорожував світами (Італія, Іспанія, Франція, Африка, Азія, Кавказ), міг

порівнювати традиції, звичаї, заняття людей, які дозволяли йому спостерігати особливості того чи іншого етносу, чи то візьмемо його нариси "Поїздка до Пірамід", "В гостях у Тамерлана", "На Арарат", "Кавказський герой", чи романи "Цар без царства", "Останні дні Єрусалима", "Ірод", "Залізом і кров'ю", "Нащадки Прометея" та ін. Серед них найбільший інтерес становили: "Залізом і кров'ю", "Цар без царства", твори, якими автор вийшов за межі селянської тематики і віддав перевагу романному жанрові. Інші, зокрема й віднесені до так званого кавказького / грузинського циклу, були, з погляду відстоювання ідей, тем, просто заборонені цензурою. Проте прочитання навіть небагатьох із доступних, як, наприклад, "Цар без царства" ("З історії останніх днів царства Імеретинського"), "Залізом і кров'ю", "Нащадки Прометея", давали підстави міркувати про особливості почерку Д. Мордовця, майстерне володіння літературною технікою, уміння поєднувати / переплавити різний – історичний, етнографічний, географічний матеріал, деталізувати. Це романи "сюжетної енергії", – підсумовує Т. Хаїндрава, – які дають підстави говорити про майстерність Д. Мордовця. У нього все в дусі часу, його перипетії, як, наприклад, у "Луна з Нової України", у якому порушена тема українських переселенців на Далекий Схід. Таким є і роман "Нащадки Прометея", якому чи не найменше, якщо не сказати зовсім (чисто із політичних причин) не приділялася увага при осмисленні прози Д. Мордовця і на теренах України, і Росії (твір написаний російською). Грузинський варіант "Нащадків Прометея" частинами друкувався в журналі "Моамбе", а 1898 р. був виданий окремою книгою з передмовою Д. Мордовця і перекладача Т. Сахокія. У Музеї літератури ім. Г. Леонідзе зберіглося кілька їхніх листів. В одному з них автор з'являється: "пишучи свій роман про останню агонію вільного народу (абхазів – Л. Г.), через багато причин, зокрема й цензурних, не одважився дати волю своїй уяві, в якій виражені "симпатії до героїчної народності" (лист від 2 квітня 1898 р.). З іншого листа видно, що книга користувалася попитом (лист від 3 жовтня 1898 р.): "Я намагався передати грузинською мовою, – писав Т. Сахокія, перекладач із французької, італійської, англійської, – такі книги, які б відтворювали читачеві його політичне залякане становище, всю тяжкість і нестерпність цього становища, і народили б ідею пошуку свободи від ярма, і скинули ярмо рабства зі своєї шиї". Важко сказати, де саме перетнулися стежки Д. Мордовця і Т. Сахокія: обидва багато подорожували, змінювали місця проживання; Т. Сахокія встиг побувати і на засланні в Сибіру (за участь в антиімперському повстанні 1907 р.), і в еміграції, де продовжив навчання у Сорбонні, найчастіше жив у Сухумі – місті, яке найбільше любив, називав його "серцем чарівної Абхазії". Припускаю, що саме в Сухумі, в середовищі "Кавказу", який передплачував Д. Мордовець ("Я одержую "Кавказ", – пише він Т. Сахокії в листі від 2 квітня 1898 р.¹). Роман "Нащадки Прометея" в оригіналі, як відомо, має ще одну уточнювальну назву: "З історії останніх днів незалежної Абхазії". Перекладач змінює основну назву твору на "Нащадки Амірана", вдаючись таким чином до переосмислення традиційної структури: її нова / інша назва у перекладі передбачала "прагматичні" функції: вона повертала увагу потенційного читача до знакового в історії давньої грузинської літератури твору "Аміраніані". Акцентуючи увагу на

¹ Два листи Тедо Сахокія до Д. Мордовця вперше були вміщені в публікації наукового співробітника Державного літературного музею Грузії С. Лекішвілі "Грузія в творчості Д. Л. Мордовця (Мордовцева). У зб. "Райдужними мостами". Українсько-грузинські літературні зв'язки". К. : Дніпро, 1968. С. 300–302.

семантичних функціях заголовку дослідники зазначали, що такий "хід" покликаний був "сформуванню певне ставлення читача до викладеного в тексті" (Нямцу, 1999, с. 78). Водночас конче важливо під час знайомства із твором є ще й обізнаність із "референційним текстом заголовка": "текст і заголовок, – спостерігає В. Мейзерський, – функціонують як складна структура" (Мейзерський В., 1991, с. 145). Типологічно близький Прометееві образ Амірана (Аміраніані – те, що про Амірана) з'являється в пам'ятках різних етносів Кавказу ще в III тисячолітті до н. е. Ще з міфологічного періоду він став популярним у грузинському фольклорі. Як і Прометей, Аміран – герой-мученик. За богоборство (він викрадає небесну діву Камар, яка є символом небесного вогню, і дарує його людям) Аміран прикутий до скелі в печері Кавказького хребта, його печінку добве орел. Популярність образу зросла із появою роману Мосе Хонелі "Аміран-Дареджаніані" (XI ст.). Відомий грузинський дослідник Ш. Нуцубідзе припускав, що, працюючи над своїм твором, Мосе Хонелі спирався, очевидно, не на "первісний варіант" (Нуцубідзе, 1947, с. 151) (поема, що поширювалася на теренах Грузії, складалася з багатьох частин / сюжетів) і відбирав ті, з яких монтував цілісний сюжет довкола двох моментів – рицарства і любові. Цього вимагала доба Мосе Хонелі і його задум. Персонажі "Аміран-Дареджаніані" по суті є складовими образу самого Амірана, його особистості. І сприймати його як "незалежного" від канонічного образу Прометея не випадає (Нямцу, 1999, с. 47). Трансформуючись, він переходить "на інший рівень змістового розвитку" (це, знову ж таки, відображено у назві твору), "приспосовує" його, твір, до грузинського контексту. Подібний поворот робить і перекладач роману Д. Мордовця Т. Сахокія в "Нащадках Амірана". Так він переорієнтовує традиційний матеріал на "свого" грузинського реципієнта. Припускаю, що Кавказ увійшов і в творчість Д. Мордовця не випадково, і навіть не завдяки численним подорожам на схід. Д. Мордовець-історик (не лише за фахом, а й колом уподобань) сприймав Кавказ, це видно з роману, як "гігантський сухопутний міст, перекинутий через водні простори Понто-Каспію". На мостову роль Кавказу вказував свого часу М. Драгоманов, М. Грушевський. Таке припущення робить і В. Лапін із приводу цього "важкодоступного" мосту, з подивом констатує "напруженість історичних процесів", "великі заряди людської енергії", які акумулювалися тут: "хвилі цієї боротьби переливалися час від часу через Кавказький хребет і розливалися на просторах Східно-Європейської рівнини (Лапін, 1971, с. 32). З іншого боку – "транзитність" Кавказу сприяла знайомству з культурами Давнього Сходу, які були також у полі інтересу Д. Мордовця. Автор усвідомлював, для кого та з якою метою писав. Устами героїв "Нащадків Прометея" він мовив: "Ми не лізли до них у Петербург, а вони до нас лізуть. Для чого?" (Мордовцев, 1897, с. 60). Або: "Нам Аллах¹ дав цю землю, це море, – а вони хочуть відібрати у нас ... Ми повинні діяти: поки немає пастих, вовки переріжуть усе стадо", – переконує Араслан-бей, в образі якого постає тип справжнього абхазця, гордість краю, мужній, патріотичний; про нього поширюються легенди. Думки Араслана розгортаються на тлі майстерно виписаних картин природи Абхазії, яку хоче "взяти під крило Білий цар". Вона, Абхазія, дитя Колхиди: за цей дивовижний куточок земної кулі, – міркує

Араслан, – проливали кров і фінікійяни, і єгиптяни, греки і римляни, воїни Мітрідата і генуезькі найманці (Мордовцев, 1897, с. 30). Свої розмисли про історію цього краю, Кавказ, прикованого Прометея автор поглиблює різними видами і формами ремінісценцій: із Гомера, Гесіода, Геродота, Есхіла. І це не просто "археологізм" уяви (М. Зеров) автора. Він також був йому "чужий". Словами М. Зерова, спроектованими на творчість Лесі Українки, яка не раз "прив'язувалась думкою" до ТСО, можна охарактеризувати й Мордовцеве звернення до такого матеріалу: "її вавилоняни й єгиптяни, – підкреслював учений, – мають сучасну психологію, її американські пуші, середньовічна Іспанія, Рим і Єгипет – то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю" (Зеров, 1990, с. 392). Трактовак образу Араслана в романі, так само, як і його молодшої сестри Діди, інших персонажів дає підстави міркувати не тільки про типологічно невипадкову схожість із героїчним епосом про Прометея, їх функціональність, але й певні трансформації сюжетно-образного матеріалу, пов'язані перш за все із задумом автора і можливостями його реалізації. Це те, що А. Нямцу вважає "умовно реконструйованою подією семантичного структури, системою інтегральних і диференційних ознак, які разом утворюють естетично осмислену соціально-ідеологічну та морально-психологічну модель суттєвих сторін людського буття" (Нямцу, 1999, с. 66). Стосовно роману Д. Мордовця, зокрема традиційних структур, використаних у творі, ідеться про інтерес до них, спричинений схожими ідейними, морально-психологічними факторами. Це стосується й перекладу Т. Сахокія. Ситуація вимагала: "Із Криму до берегів нашої дорогої Абхазії пливе корабель за кораблем, і вже на мачтах у них, – так описує її Батал, брат Араслана, – не півмісяць майорить на полотнищах, відтілює дивиться наш гірський птах – орел, – та ще й із двома головами ... одну відрубаєш, друга залишиться" (Мордовцев, 1897, с. 8). Араслан жорстоко розправляється зі старим Келеш-беком, володарем незалежної Абхазії, готовим зрадити її. Араслан у романі – це історичний колективний образ справжнього абхазця. Це, пише про нього Д. Мордовець, – "гордість краю". Автор називає його безстрашним, "єдиним зі смертних, який переміг у боротьбі з нездоланим "духом гір" (Мордовцев, 1897, с. 14) і став їх героєм. Араслана обожнюють абхазці, складають про нього легенди. Убивство, скоєне Арасланом, це лише помста за несправедливість: старий Келеш-бек позбавив його спадщини і передав її молодшому Сефер-бею, це ще й намагання таким чином перейти дорогу зраді – укладанню угоди з Росією: "Один порятунок – Росія, – мовить Сефер-бей. – Імператор пообіцяв прийняти Абхазію під своє покровительство, хоча устами своїх намісників на Кавказі – Імеретії, Гурії, Мегрелії – не раз повторював: "Абхазія – це все одно що кропива за пазухою" (Мордовцев, 1897, с. 40). Картини історичного минулого часто переплітаються із сучасним життям, що розширює, робить місткішим протосюжет, урізноманітнюються способи та форми його трансформації (наприклад, введений "петербурзький" сюжет, розмови про інститут аманатства, повністю прив'язаний до Росії та її порядків). Як свого часу для Лесі Українки, для Д. Мордовця важливе було "попереднє усвідомлення образу Прометея ... як постійного атрибуту вільнолюбивих, революційних прагнень" (Филипович, 1991, с. 111). Не

¹ Відомо, що у XVI–XVIII ст. Східна Грузія належала Персії, а Західна – Туреччині, де поширений був іслам. Упродовж 1803–1864 рр. Росія включила до свого складу Західну Грузію. Східна вступила під протекторат Росії 1783 р., а з 1801 р. її було включено до складу Росії. Дахно І., Тимофєв С. Країни Світу. Енциклопедичний довідник. К. : "Мапа", 2016. С. 104.

випадково П. Филипович уточнив його "службове призначення" з тим, аби "підсилувати громадську думку". Промовистим тут є епізод, коли абхазьким князям урочисто повідомляють, що імператор прийняв абхазьку землю під своє покровительство і вічне підданство: не "зітхання", не "глухий гомін", а "глухе ремствування, яке ... не зривалося з уст слухачів, а вирувало десь у грудях обурених і як лева кинджалів виблискували очі ... із зібрання ні звуку, тільки море продовжувало кипіти при берегах, наче то було ремствування самої Абхазії, ремствування самих Океанід, ремствування всіх Прометеевих нащадків" (Мордовцев, 1897, с. 42). У романі тісно переплітаються сюжетні лінії різного характеру: суспільно-політичні – війна за Абхазію; релігійні – християнська Грузія і мусульманська Абхазія; родинні – сім'я Араслана-бека, його сестри Діди. І в кожному з них можна віднайти елементи протосюжету. Вони знову оживають, коли автор описує дорогу молодого князя Давида Шервашідзе із Петербурга додому, уже в ролі намісника: на горизонті Ельбрус; сивого велетня в білосніжній папасі, міркує молодий князь, видно із Абхазії, за хребтом Грузія, Імеретія, Гурія, Мегрелія, Абхазія. Побачене змінює його настрої, "щось горде і сильне" піднімається в грудях, "бунтівливі думки з'являються в душі гордого нащадка Прометей". І думки у нього прометеївські, сміливі, вольнолюбиві: "Ні, я не скорюся, я відстою свободу своєї батьківщини, – міркує Шервашідзе" (Мордовцев, 1897, с. 203), внутрішній монолог якого перебивають слова нукера Лакварі: "Вся Абхазія стоїть за Араслана" (Мордовцев, 1897, с. 202). Елементи комбінаторності в романі (дослідники називають їх явищами формально-змістової "соборності" (Нямцу, 1999, с. 27), тобто такими, що виявляють схильність до об'єднання з іншими у творі) посилюють зв'язки із протосюжетом. Морально-психологічні риси характерів героїв, які почали проти Білого царя, зрідні героям міфу. Типологічна подібність соціально-історичних, ідеологічних, морально-психологічних факторів стимулюють звернення до відомих сюжетів та образів. Окрім усього, тут спрацював і географічний фактор, Кавказ, який, до найменшого, добре знав Д. Мордовцев, його звичаї, традиції. Автор не стільки "ідеалізує" морально-психологічні якості позитивних героїв твору, скільки наголошує на їхній актуальності в реальному житті. Це ті "матриці характерів", що стали визначальними і для автора, і для перекладача Т. Сахокія: перекладацькі зміщення / уточнення в назві спричинені типологічною схожістю домінант твору. Вони не раз акцентовані й "виходами" в літературу, фольклор, в описи традицій і звичаїв горців. Промовистим, наприклад, є епізод зустрічі старійшин-горців із завойовниками після взяття Сухума. "На шій у кожного шабля – що означає ганьбу, приниження, повинну" (Мордовцев, 1897, с. 265), або історія про Прометееві ліки, розказана Медеею, чи "повернення" до "Витязя в тигровій шкурі" Ш. Руставелі ("О, ціла поема, на зразок "Витязя ...", – вигукнув Шервашідзе); епізод очікування княжною Тамарою свого сина, "стоячи на башні, наче Ярославна на міській стіні в Путівлі" (Мордовцев, 1897, с. 241). Поряд з образом Араслана-бека, який очолив земляків на війну з російськими завойовниками, постають у романі й інші герої, абхазець Урус, Батал-бей, Ростом, Таяр, які захищають від урусів Абхазію.

Протилежним Арасланові є образ Дмитра, який спокусившись на титул володаря Абхазії, залишив Петербург. Він не любить Абхазії, так само, як і вона не приймає його: "Якби не було тут росіян, – думає про себе "володар без володін", – його, володаря, викинули б за

двері" (Мордовцев, 1897, с. 259). Ніякі погрози, переконання "згуртуватися під скіпетром наймогутнішого у світі монарха" (Мордовцев, 1897, с. 268) не працюють. Він, як і ті інші, що приїхали упокорювати Абхазію, не приймає "напівдиких звичаїв, дикості і неосвіченості підданих", називає їх "азіатами", "некерованим народом". І з подивом раз по раз повторює: "Нас, абхазців, вважають нащадками Прометей ..." (Мордовцев, 1897, с. 275). Повернувшись із Петербурга, він не почувається вдома, перебуває в іншому світі, який не любить: "Маленькі аули, саклі, що притулилися до скель, як ластівчині гнізда" чужі йому. "А люди, – міркує князь Давид, – ці князі такі ж дикуни, як і звичайні абхазці ... А мова, звичаї, традиції – на всьому цьому лежить колорит дикунства" (Мордовцев, 1897, с. 272).

Князь прекрасно розуміє: його влада ненадійна, бо немає ґрунту, "народу, на якому тримається трон", російські штики безсилі перед волею народу. Щоправда, в окремі моменти у ньому "прокидається" абхазець. Він згадує, що "нібито нащадок Прометей" (Мордовцев, 1897, с. 286), страждає, називає себе "жалюгідною пародією свого міфічного героя" Прометей, якого "мучив орел Юпітера": "Сором, сором, сором", – кричить душа Дмитра, – і за себе, і за тих, хто підтримує його за винагороду. Але князь не змінюється, не піднімається до свого символу, "не варт нащадка Прометей" (Леся Українка), не має тієї емоційної сили, яка допомогла б йому змінитися, для нього це справді "тяжкий спадок". Він захоплює, змушує не раз критично оцінювати свої дії, але, на жаль, залишається лише символом сили, людських змагань. Міфічний Прометей "виконує своє призначення, долає перешкоди, йде до мети, чого не можна сказати про "Нащадків Прометей". "Сталий символ" Прометей (Филипович, 1991, с. 112) допомагає авторові повніше відтворити суть соціально-політичної епохи.

Дискусія і висновки

Поліфункціональний характер ТСО дозволяє моделювати, залежно від мети, різні ситуації. Остання частина роману Д. Мордовця розширює поле сприйняття міфу: з одного боку він нагадує про себе в рецепції Варі, яка разом із родиною споглядає Кавказ на кордоні з Абхазією ("Тут багато поетичного") (Мордовцев, 1897, с. 317), міф і його герої постають у контексті грузинських реалій, з іншого – у рецепції супровідника петербурзьких гостей князя Давида та його розповідях: інтерес до міфу про Прометей в письменників різних часів – Ферекіда, Гесіода, Есхіла, Цицерона, Страбона ... це й інтерес до Кавказу. Автор творить "багатошаровий, – за словами А. Нямцу, – асоціативно-символічний підтекст, який встановлює змістові зв'язки і перегуки конкретно-історичного, національного з універсальним, позачасовим" (Нямцу, 1999, с. 28). Так розкривається багатогранний талант письменника, його уміння працювати з матеріалом, робити його функціональним у реалізації задуму.

Як показує прочитання "Нащадків Прометей", компаративні методики, поєднані з можливостями інших, напрацьованих літературознавчою наукою, відкривають можливості для перегляду багатьох художніх явищ, із різних причин недооцінених (так сталося з "Нащадками Прометей" Д. Мордовця), і віднесених до "історичного читива на догоду міщанським смакам" (Беляєв, 1958, с. 33).

Список використаних джерел

- Беляєв, В. (1958). Життя і творчість Данила Мордовця. Мордовець Д. *Твори у 2 т.* Т. 1. ДВХ.
Білецький, О. (1966). Прометей Есхіла і його потомки у світовій літературі. Білецький О. *Зібрання праць у 5 т.* Т. 5.

Будний, В., & Ільницький, М. (2008). *Порівняльне літературознавство*. Києво-Могилянська академія. Видавничий Дім "Києво-Могилянська академія".

Волков, А. (2004). Теорія традиційних сюжетів та образів. *Традиційні сюжети та образи*. Місто.

Дзюба, І. (2014). Тарас Шевченко. *Історія української літератури у 12 т. Т. 4*. Наукова думка.

Домонтович, В. (2020). *Аліна і Костомаров*. Фоліо.

Зеров, М. (1990). Українське письменство XIX ст. М. Зеров. *Теорія у 2 т. Т. 2. Літературознавчі праці*. Дніпро.

Крутікова, Н. (1968). Проза. *Історія української літератури у 8 т. Т. 3*. Література 40–60-х рр. XIX ст. Наукова думка.

Лاپин, В. (1971). Северное Причерноморье и Кавказ в античную эпоху. *Из истории украинско-грузинских связей*. Наукова думка.

Мейзерський, В. (1991). *Філософія і неориторика*. Либідь.

Мордовцев, Д. (1897). *Прометеево потомство (Из истории последних дней независимой Абхазии)*. С-Петербург. Типо-литография А. Ландау.

Нцубидзе, Ш. (1947). *Руставели и грузинский ренессанс*. Заря Востока.

Нямцу, А. (1999). *Поэтика традиционных сюжетов*. Рута.

Сахокіа, Т. (2013). *Автобіографії письменелі*. Колорпак. Изд. Лаша Бакардзе.

Філіпович, П. (1991). Образ Прометея у творах Лесі Українки. *Літературно-критичні статті*. Дніпро.

Франко, І. (1887). Післяслово. Мордовець Д. *Оповідання*. Ватра.

Хаїндрава, Т. (2005). Д. Мордовець і його роман о Грузії. *Грузинская русистика*, 5.

References

Belyaev, V. (1958). Life and work of Daniil Mordovets. Mordovets D. *Collected works in 2 vol. Vol. 1*. DVH [in Ukrainian].

Biletsky, O. (1966). Aeschylus' Prometheus and his descendants in world literature. Biletsky, O. *Collected works in 5 vol. V. 5* [in Ukrainian].

Budnyi, V., & Ilnytskyi, M. (2008). *Comparative literature studies*. Kyiv-Mohyla Academy. Publishing House "Kievo-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

Domontovich, V. (2020). *Alina and Kostomarov*. Folio [in Ukrainian].

Dziuba, I. (2014). Taras Shevchenko. In *History of Ukrainian literature in 12 vol. Vol. 4*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Filipovych, P. (1991). The image of Prometheus in Lesya Ukrainka's works. *Literary and critical articles*. Dnipro [in Ukrainian].

Franko, I. (1887). Afterword. Mordovets D. *Short stories*. Vatra [in Ukrainian].

Khaindrava, T. (2005). D. Mordovets and his novel about Georgia. *Georgian Russistics*, 5 [in Russian].

Krutikova, N. (1968). Prose. In *History of Ukrainian Literature in 8 volumes. Vol. 3. Literature of the 40–60s of the XIX century*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Lapin, V. (1971). The Northern Black Sea coast and the Caucasus in the antique epoch. *From the history of Ukrainian-Georgian relations*. Naukova Dumka [in Russian].

Meizersky, V. (1991). *Philosophy and neorhetoric*. Lybid [in Ukrainian].

Mordovtsev, D. (1897). *Prometheus descendats (From the history of the last days of independent Abkhazia)*. St Petersburg. Typo-lithography by A. Landau [in Russian].

Nutsbidze, S. (1947). *Rustaveli and the Georgian Renaissance*. Zarya Vostoka [in Russian].

Nyantsu, A. (1999). *The poetics of traditional plots*. Ruta [in Russian].

Sahokia, T. (2013). *Autobiographies of writers*. Kolorpak. Ed. by Lasha Bakradze [in Russian].

Volkov, A. (2004). The theory of traditional plots and images. *Traditional plots and images*. Misto [in Ukrainian].

Zerov, M. (1990). Ukrainian writing of the nineteenth century. Zerov M. *Works in 2 vol. Vol. 2. Literary works*. Dnipro [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 17.06.24
Прорецензовано / Revised: 25.06.24
Схвалено до друку / Accepted: 17.09.24

Liudmyla HRYTSYK, DSc (Philol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-4802-7937
e-mail: grytskyk@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"PROMETHEUS' DESCENDANTS" BY D. MORDOVETS: SPECIFICITIES OF RECONCEPTION THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL DOMINANTS OF TRADITIONAL IMAGES

Background. D. Mordovets's novel "Prometheus' Descendants" has long fallen out of the attention of researchers, both literary historians and comparative scholars. This was mainly due to a complex interplay of historical and cultural factors. Several of his works were written in Russian, leading to his classification as a Russian author. No less significant was D. Mordovets's attitude to Russia then, a period marked by destroying everything "different" in the name of power. The study of D. Mordovets's works was also influenced by the level of comparative studies of the time, its purpose, and nature. The "departure from Ukrainian literature" (there was also such an opinion) also affected the study of his prose. The particular perception of D. Mordovets's works in Georgia had its reasons. Several of his novels ("The King Without a Kingdom," "Farsman and Radamis," "Iron and Blood," and "The Caucasian Captive") were connected with Georgia. Although Georgians knew and supported him, his "excessive Slavic sympathies" and "Ukrainian nationalism" did not cause much enthusiasm among the authorities, nor did Mordovets's thoughts / views on the colonial policy of tsarist Russia. At the end of the nineteenth century, Tedo Sakhokia, a Georgian writer, scholar, and public figure exiled to Siberia for his participation in the 1907 uprising, later an emigrant (he studied at the Sorbonne and lived in Paris), showed a particular interest in Mordovets's prose. These "traces" in the biographies of T. Sakhokia and D. Mordovets became significant in the future fate of both of them: they were united by Abkhazia, which Sakhokia loved to the core, and which was included in D. Mordovets's Descendants of Prometheus, the Kavkaz newspaper, where the translations were published, and Ukraine, which T. Sakhokia knew well, and the image that became the "impetus" for the creation of the novel and its reflection in Georgian.

Methods. The study used biographical, cultural and historical, historical and literary, and typological methods.

Results. Of particular interest is the unique approach taken to "stir up" Georgian materials, specifically those related to D. Mordovets's activities and his contacts with Tedo Sakhokia and the Kavkaz newspaper. This analysis reveals how and why the legendary mythological structure retains its relevance in 'projections' on a specific historical basis and becomes consonant with the recipient literature. The author, through the lens of D. Mordovets's novel, uncovers the peculiarities of the functioning of traditional plots and images, the factors of semantic renewal, and more.

Conclusions. The exploration of D. Mordovets's prose offers a fresh perspective on the forms and methods of actualizing the myth of Prometheus in a novel that resonates with the anti-imperial struggle of the Caucasus peoples. This study fundamentally alters the interpretation of the Prometheus image. 'The Descendants of Prometheus' serves as a catalyst for contemplation on the issues of traditional plots and images. It also delves into various themes of Ukrainian comparative studies, including the temporal and spatial aspects of R. Trusson.

Keywords: Prometheus, invariant, genesis, peculiarities of functioning, "Georgian" novels.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.